

انگیزش تحصیلی در نظام‌های آموزشی

دسترسی آزاد

<https://journal.afagh.ac.ir>

شماره ۳، دوره ۲، ۱۴۰۴

تأثیر آموزش تفکر نقاد بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش - آموزان مدارس ابتدایی

محسن خسروی^{۱*}، صمد باقری^۲

۱. استادیار، گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

Email: Mo.khosravi@cfu.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد، گروه علوم تربیتی، واحد میمه، دانشگاه آزاد اسلامی، میمه، ایران

چکیده

هدف: بررسی تأثیر آموزش تفکر نقاد بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهرستان اردل است. روش: پژوهش حاضر به روش نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه گواه انجام شد. جامعه آماری این پژوهش مشتمل بر تمامی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی (پایه ششم) شهرستان اردل که در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ مشغول به تحصیل بود. ابتدا از میان مدارس ابتدایی (پایه ششم) شهرستان اردل یک مدرسه ابتدایی به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و به صورت تصادفی ساده ۳۰ نفر از دانش‌آموزان در دو گروه آزمایشی (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) جایگزین و پرسشنامه‌های هوش هیجانی شات (۱۹۹۸)، هوش اخلاقی امینی مقدم (۱۳۹۷) و ابراز وجود آسیپی (۱۹۸۴) را تکمیل نمودند. پس از اجرای پیش‌آزمون گروه آزمایش به مدت ۱۰ جلسه (هر هفته یک جلسه) تحت پروتکل آموزشی مبتنی بر تفکر نقاد قرار گرفتند، اما گروه گواه در این آموزش شرکت نکردند. در پایان دوره، از هر دو گروه پس‌آزمون گرفته شد و داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS24 و آزمون تحلیل کوواریانس چند متغیره تجزیه و تحلیل شدند. یافته‌ها: نشان داد تأثیر مداخله آموزش مبتنی بر تفکر نقاد بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی، ابراز وجود در سطح $P < 0/01$ معنادار بوده است. بنابراین، آموزش تفکر نقاد به ترتیب ۴۲، ۵۷.۹ و ۴۳.۳ درصد از واریانس هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود را تبیین کرده است. نتیجه‌گیری: با توجه به این که تفکر نقاد یکی از عوامل مهم در تعاملات بین فردی به ویژه در بین دانش‌آموزان است، به نظر می‌رسد برنامه آموزش تفکر نقاد بتواند پیامدهای مفیدی در بهبود مهارت‌های ارتباطی، تعاملات زندگی و تحصیلی دانش‌آموزان و تقویت هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود به همراه داشته باشد.

واژگان کلیدی: ابراز وجود، تفکر نقاد، هوش اخلاقی، هوش هیجانی

۱. مقدمه

سال‌های آغاز کودکی زمانی است که کودکان شایستگی‌های هیجانی را یاد می‌گیرند. این شایستگی‌ها شامل توانایی کنترل هیجانات، ایجاد سیستم ارزشی، اعتماد به نفس و مهارت‌های هیجانی می‌شود. کودکی دوره مهمی است که مهارت‌های ضروری برای موفقیت تحصیلی و اجتماعی در آن کسب می‌شود. رشد شایستگی هیجانی مرحله‌ای برجسته در دوران کودکی است. پرورش شایستگی‌های هیجانی در کودکان، استرس‌های آینده و چالش‌هایی را کاهش می‌دهد که کودکان در سال‌های مدرسه با آن روبه‌رو می‌شوند. از این‌رو، ویژگی‌های روان‌شناختی کودکان و نوجوانان یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که روانشناسان را علاقه‌مند ساخته تا آن را مورد توجه قرار دهند (انکیناس^۱، ۲۰۲۰).

از طرفی هوش هیجانی^۲ ارتباط نزدیکی با آموزش ابراز وجود در کودکان دارند. هوش هیجانی یعنی توانایی شناخت دقیق احساسات عواطف و ویژگی‌های خود. از نظر گلمن هیجانی، به معنای این است که فرد بتواند انگیزه‌ی خود را حفظ نماید، در مقابل ناملایمات پایداری کند، تکانه‌های خود را کنترل کند و ارضای خواسته‌های خود را جهت رسیدن به یک هدف به تعویق بیندازد، حالت روحی خود را تنظیم کند و نگذارد پریشانی خاطر، قدرت تفکر او را خدشه دار سازد، با دیگران همدلی کند و امیدوار باشد (گلمن^۳، ۱۹۹۵). هوش هیجانی به‌عنوان عامل پیش‌بینی‌کننده سلامت روانی، اجتماعی، موفقیت تحصیلی و شغلی، از اهمیت شایانی برخوردار گردیده است و به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم ارتباطات نقش بسزایی در ایجاد تکامل خودآگاهی، سلامت روان‌شناختی و موفقیت اجتماعی ایفا می‌کند (درام^۴، ۲۰۲۱). همچنین ویژگی‌های زندگی اجتماعی و لزوم تعامل با دیگران، کاربرد بسیاری از هیجان‌ها را که روزگاری از بهترین و در دسترس‌ترین ابزارهای زندگی بشری بودند، تحت شعاع خود قرار داده است (آلسپو^۵، ۲۰۲۱).

هوش هیجانی ظرفیت درک اطلاعات هیجانی و استدلال در هنگام وجود است. اگرچه انسان با سرشت و فطرت گوناگون به دنیا می‌آیند و چگونگی برخورد آن‌ها با مسائلی چون برخوردهای اجتماعی، اشتیاق خجالت و غیره متفاوت است، اما هوش هیجانی به افراد کمک می‌کند تا بر روی قابلیت‌ها و یا عدم وجود آن‌ها کار کرده و بنابراین انسان را برای رویارویی با جامعه بیرونی آماده کنند، پس نتیجه می‌گیریم که هدف از تقویت هوش هیجانی، آگاهی از احساسات و تربیت آن‌ها برای غلبه بر موانع زندگی است (زاو^۶، ۲۰۲۱). هوش هیجانی توانایی حفظ انگیزه، مقاومت در برابر ناملایمات، کنترل تکانه‌ها، توانایی به تعویق انداختن کامیابی‌ها، همدلی با دیگران و امیدوار بودن تعریف می‌کند. هوش هیجانی را دربرگیرنده مجموعه‌ای از مهارت‌ها، استعدادها و توانایی‌های غیر شناختی می‌داند که توانایی فرد را در رویارویی با فشارها و شرایط محیطی به‌طور موفقیت‌آمیزی افزایش می‌دهد (آکودا^۷، ۲۰۲۱).

از سویی دیگر، اخلاقیات به‌ویژه تحول اخلاقی در کودکان یکی از مهم‌ترین زمینه‌هایی است که در روانشناسی مورد توجه قرار گرفته است. تحول اخلاقی در دوران کودکی را می‌توان به‌عنوان یکی از عوامل مهم اجتماعی شدن در نظر گرفت (باریدا و همکاران^۸، ۲۰۱۹).

1. encinas

2. emotional Intelligence

3. golman

4. drame

5. Olasupo

6. Zhao

7. Okwuduba

8. Barida et al

اعمال اخلاقی که در بزرگسالی از افراد سر می‌زند ناشی از هویت اخلاقی است که در کودکی شکل می‌گیرد. آنچه ما برای انجام کارهای درست به آن نیاز داریم، همان هوش اخلاقی است که با استفاده از آن به یادگیری عمل هوشمندانه و دستیابی به بهترین عمل خوب نزدیک می‌شویم. هوش اخلاقی توانایی درک درست از نادرست است. این عبارت به معنای برخوردار بودن از عقاید اخلاقی راسخ و قوی و عمل کردن به آن‌هاست، به گونه‌ای که فرد به شیوه‌های صحیح و محترمانه رفتار کند (آریف^۱، ۲۰۱۹).

هوش اخلاقی^۲ در کنار هوش عقلانی می‌تواند ژرفای توانمندی‌های فکری و عاطفی کودک را در ابعاد زندگی وی نمایان ساخته و نیک‌اندیشی و نیک‌خویی را در او پدید آورد. هوش اخلاقی اعتقاد عمیق فرد و ارزش‌های او است که تمامی افکار و فعالیت‌ها را هدایت می‌کند و فرآیند تصمیم‌گیری اخلاقی مشروط به عوامل جمعیت‌شناختی چون جنسیت، نژاد، ملیت یا فعالیت مذهبی نیست (بنیتی و همکاران^۳، ۲۰۲۴). هوش اخلاقی به معنای ظرفیت و توانایی تشخیص درست از نادرست، داشتن اعتقادات اخلاقی قوی و عمل به آن‌ها و رفتار در جهت صحیح و درست است (بوربا^۴، ۲۰۰۵). پژوهش‌ها نشان داده‌اند کسانی که به هر دلیل هوش اخلاقی کسب نکرده‌اند در معرض خطرهای جدی قرار دارند. این افراد به دلیل وجدان متزلزل، ضعف در مهار کردن امیال، رشد نیافتگی، حساسیت-های اخلاقی و باورهایی که نادرست هدایت شده‌اند تا حد زیادی به عقب‌افتادگی اخلاقی و اجتماعی دچار و در بزرگسالی به شخصیت-های ناپه‌نجار تبدیل می‌شوند (رضایی، ۱۳۹۹).

همچنین ابراز وجود یکی از مهارت‌های اجتماعی است که در محیط‌های تخصصی و در تعاملات روزمره بسیار مفید است. وقتی دیگران حقوق ما را رعایت نمی‌کنند، آزرده، خشمگین و ناراحت می‌شویم، اما برخی از ما نمی‌توانیم ابراز وجود کنیم (سوداकिन^۵، ۲۰۲۱). در شرایطی که فرد ابراز وجود سالم و مثبتی داشته باشد، بر اساس یک منطق و دلیل از موضع خود دفاع می‌کند و علاوه بر اینکه به حقوق دیگران احترام می‌گذارد، از حقوق خود نیز دفاع می‌کند و نمی‌گذارد فدای خواسته‌های دیگران شود. چنین فردی درباره زندگی خودش تصمیم می‌گیرد، یک‌دنده و لجوج نیست (نوا^۶، ۲۰۲۱).

ابراز وجود کردن میزان برابری انسان‌ها را افزایش می‌دهد و به ما امکان می‌دهد تا به سود خود اقدام کنیم و بدون اضطراب روی پای خود بایستیم و احساسات خود را صادقانه ابراز کنیم. به ما امکان می‌دهد تا بدون ضایع کردن حق کسی حق خود را به دست آوریم. در مقابل رفتارهای نامناسب دیگران واکنش نشان دهید و در صورت نیاز ابراز عقیده و یا از عقیده مطرح‌شده دفاع کنید (رامادهان^۷، ۲۰۱۹).

از طرفی تفکر نقاد^۸ نقش و جایگاه والایی در بین کودکان دارد. تفکر طریقی برای معنادار کردن رابطه میان رخدادها، مفاهیم، اصول و اشیاء است و تفکر نقاد هم اندیشیدن درباره شیوه تفکر خود است. به تعبیر دیگر، مهارت تحلیل عینی اطلاعات و تجارب را تفکر نقاد معرفی کرده‌اند (زاهانگ^۹، ۲۰۲۰). در تفکر نقاد عوامل مؤثر بر رفتارها و نگرش‌ها ابتدا مشخص شده و مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد و سعی می‌شود از مهارت‌های تفکر، بالاترین استفاده مفید صورت گیرد. درمجموع این نوع تفکر، بهره‌گیری از راهبردها و مهارت‌های

1 . Arif

2 . moral intelligence

3 . binti et al

4 .borba

5 . Sodikin

6 . Noh

7 . Ramadhan

8 . critical thinking

9 . Zhang

شناختی به منظور بالابردن بازده مطلوب رفتارهاست. واجدین این نوع تفکر دارای شفافیت مواضع، تصحیح نگرش‌ها و کاهش فشار روانی از تعارضات و باورهای تحمیلی هستند. فردی که دارای مهارت تفکر نقاد است می‌تواند آنچه را به او ارائه یا تحمیل می‌شود، بدون بررسی دقیق نپذیرد (چانگ^۱، ۲۰۲۱).

آموزش این مهارت دانش‌آموزان را قادر می‌سازد تا در برخورد با ارزش‌ها، فشار گروه همسالان و رسانه‌های جمعی مقاومت نماید و از آسیب‌های ناشی از این موارد در امان بماند. دانش‌آموزی که دارای مهارت تفکر نقاد هستند می‌تواند آنچه به او ارائه و تحمیل می‌شود را بدون بررسی دقیق نپذیرد (لی^۲، ۲۰۲۱).

پژوهش‌هایی مرتبط با این پژوهش انجام شده از جمله پژوهش ماریتزا^۳ (۲۰۲۵) اشاره کرده‌اند که تفکر نقاد به یکی از قابل توجه‌ترین مهارت‌های شناختی در آموزش تبدیل شده است و ارتباط مثبت و معنادار بین هوش هیجانی و تفکر نقاد در پرورش معلمان آینده وجود دارد. در پژوهشی دیگر پاددی و همکاران^۴ (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای به این مورد تأکید داشته‌اند که تفکر نقاد از جمله مهارت‌های اساسی برای یادگیری است در قرن ۲۱ مورد نیاز است و آموزش تفکر نقاد بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان بسیار مؤثر است و به دانش‌آموزان اجازه می‌دهد تا عمیقاً رفتار کنند. هم‌چنین نما و عبدالله^۵ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان هوش هیجانی و ارتباط آن با مهارت‌های تفکر نقاد و ابراز وجود دانشجویان مؤسسه پرستاری دخترانه عباسیه به این نتایج اشاره داشته‌اند که بین هوش هیجانی دانشجویان پرستاری، مهارت‌های تفکر نقاد و عزت نفس همبستگی مثبت بوده است و توصیه‌ها داشته‌اند که برای افزایش رشد توانمندی دانشجویان پرستاری، دوره‌های هوش هیجانی در برنامه درسی آن‌ها افزایش یابد و آموزش با رویکرد تفکر نقاد، ادغام شود و رانبیر^۶ (۲۰۲۴) پیشنهاد داده‌اند که برای تقویت تفکر نقاد دانش‌آموزان از روش‌هایی مانند یادگیری مبتنی بر تحقیق، پرسش سقراطی و فعالیت حل مسئله استفاده کنند. در کشور ایران نیز پژوهش‌های حسین پور و همکاران (۱۴۰۴)، ختایلی^۷ (۱۴۰۳) و بیگی و همکاران (۱۴۰۳) به بررسی آموزش تفکر نقاد و هوش هیجانی اشاره داشته‌اند و نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد که دانش‌آموزانی که در محیط‌های آموزشی مبتنی بر تفکر نقادانه رشد می‌کنند، از مهارت‌های شناختی قوی‌تری برخوردارند، در حل مسائل پیچیده موفق‌تر عمل می‌کنند و میزان خلاقیت آن‌ها افزایش می‌یابد.

با توجه به مبانی نظری مطرح شده، می‌توان رابطه مفهومی میان آموزش تفکر نقاد و متغیرهای هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود را تبیین کرد. تفکر نقاد به عنوان یکی از مهارت‌های شناختی سطح بالا، به توانایی تحلیل، ارزیابی و قضاوت منطقی درباره اطلاعات و موقعیت‌ها اشاره دارد و فرد را قادر می‌سازد تا بر اساس شواهد و استدلال تصمیم‌گیری کند. آموزش تفکر نقاد با تقویت مهارت‌هایی مانند تحلیل موقعیت، ارزیابی پیامدها، استدلال منطقی و خودبازاندیشی می‌تواند زمینه رشد توانایی‌های هیجانی را نیز فراهم کند؛ زیرا افراد در فرایند تفکر نقادانه می‌آموزند قبل از واکنش‌های هیجانی، موقعیت را ارزیابی کرده و پاسخ مناسب‌تری انتخاب کنند. از این رو، انتظار می‌رود آموزش تفکر نقاد به تقویت مؤلفه‌های هوش هیجانی مانند خودآگاهی، خودتنظیمی و همدلی کمک کند (انیس^۷، ۲۰۱۸).

1. Chang

2. Li

3. Maritza

4. batdi et al

5. neama & Abdallah

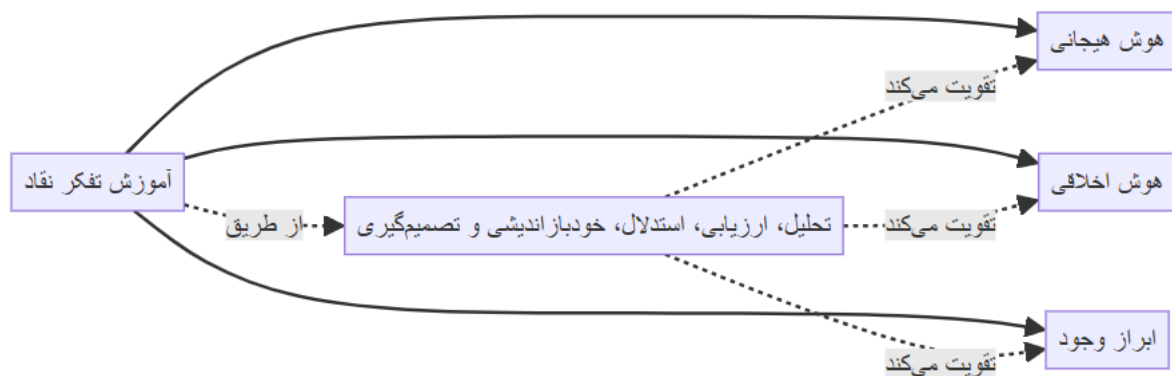
6. ranbir

7. Ennis

از سوی دیگر، تفکر نقاد می‌تواند در شکل‌گیری قضاوت‌های اخلاقی نقش مهمی ایفا کند. داوری اخلاقی مستلزم توانایی تحلیل موقعیت‌های اخلاقی، بررسی پیامدهای رفتار و تمایز میان درست و نادرست است. نظریه‌های رشد اخلاقی نیز نشان می‌دهند که توانایی‌های شناختی و استدلالی نقش مهمی در تحول قضاوت‌های اخلاقی دارند (Kohlberg, 1984). بنابراین آموزش تفکر نقاد با فراهم ساختن فرصت برای تحلیل ارزش‌ها، بررسی پیامدهای رفتار و استدلال اخلاقی می‌تواند به رشد هوش اخلاقی در کودکان کمک کند (چروالاس و همکاران، ۲۰۲۵).

همچنین یکی از پیامدهای مهم مهارت‌های شناختی سطح بالا، بهبود مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی است. افرادی که از مهارت تفکر نقاد برخوردارند، قادرند موقعیت‌های اجتماعی را بهتر تحلیل کنند، حقوق خود و دیگران را تشخیص دهند و در تعاملات اجتماعی تصمیم‌های آگاهانه‌تری اتخاذ کنند. این توانایی به آن‌ها کمک می‌کند تا احساسات، افکار و خواسته‌های خود را به شیوه‌ای منطقی و محترمانه بیان کنند و در عین احترام به حقوق دیگران از حقوق خود نیز دفاع نمایند؛ ویژگی‌هایی که از مؤلفه‌های اصلی رفتار جرأت‌مندانه و ابراز وجود به شمار می‌رود (البرتی و امونز، ۲۰۱۷).

بر این اساس می‌توان استدلال کرد که آموزش تفکر نقاد به‌عنوان یک مهارت شناختی بنیادین، از طریق تقویت فرایندهای شناختی، هیجانی و اجتماعی می‌تواند بر رشد هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود کودکان تأثیرگذار باشد. بنابراین در پژوهش حاضر این فرض مطرح می‌شود که آموزش تفکر نقاد می‌تواند موجب بهبود هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش‌آموزان دوره ابتدایی شود. در جمع‌بندی مبانی نظری و پیشینه پژوهش می‌توان گفت آموزش تفکر نقاد، با فراهم کردن زمینه تحلیل منطقی موقعیت‌ها، ارزیابی پیامدهای رفتاری، خودبازاندیشی، تصمیم‌گیری آگاهانه و بازنگری در باورها و واکنش‌ها، می‌تواند نقش مؤثری در رشد مهارت‌های شناختی، هیجانی، اخلاقی و ارتباطی دانش‌آموزان ایفا کند. از این منظر، انتظار می‌رود آموزش تفکر نقاد با ارتقای توانایی دانش‌آموزان در شناخت و تنظیم هیجان‌ها، قضاوت اخلاقی، مسئولیت‌پذیری، احترام به دیدگاه دیگران و بیان مناسب خواسته‌ها و احساسات، بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود آنان اثرگذار باشد. بر همین اساس، مدل مفهومی پژوهش حاضر با محوریت تأثیر آموزش تفکر نقاد بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش‌آموزان ابتدایی تدوین شده و در شکل ۱ ارائه می‌شود.

شکل ۱. مدل مفهومی تأثیر آموزش تفکر نقاد بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش‌آموزان ابتدایی

¹ . Cheruvalath et al

² .Alberti & Emmons

۲. روش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون همراه با گروه کنترل بود. جامعه آماری پژوهش را تمامی دانش‌آموزان پایه ششم مدارس ابتدایی شهرستان اردل در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ تشکیل دادند. با توجه به محدودیت‌های اجرایی، هماهنگی اداری با مدارس و امکان اجرای منظم جلسات آموزشی، از میان مدارس ابتدایی شهرستان اردل، یک مدرسه به شیوه در دسترس انتخاب شد. سپس از میان دانش‌آموزان واجد شرایط آن مدرسه، تعداد ۳۰ نفر انتخاب و به‌صورت تصادفی ساده در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) گمارده شدند. بنابراین، در این پژوهش مرحله انتخاب مدرسه به‌صورت غیرتصادفی و در دسترس و مرحله تخصیص آزمودنی‌ها به گروه‌ها به‌صورت تصادفی انجام شد. برای گردآوری داده‌ها از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شد. مبانی نظری و پیشینه پژوهش از طریق بررسی کتب، پایان‌نامه‌ها و مقالات علمی معتبر و به روش اسنادی جمع‌آوری شد و داده‌های میدانی از طریق اجرای ابزارهای پژوهش در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون به‌دست آمد. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی شامل میانگین و انحراف معیار و نیز از آزمون‌های آمار استنباطی شامل آزمون کلموگروف-اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها، آزمون لون برای بررسی همگنی واریانس‌ها و تحلیل کوواریانس چند متغیری (MANCOVA) استفاده شد. تمامی تحلیل‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۴ انجام شد.

ابزارهای پژوهش

۱. **پرسشنامه هوش هیجانی شات:** این پرسشنامه توسط شات و همکاران (۱۹۹۸) بر اساس الگوی هوش هیجانی مایر و سالوی (۱۹۹۰) طراحی شده و شامل ۳۳ گویه و سه خرده‌مقیاس تنظیم هیجان‌ها، به‌کارگیری هیجان‌ها و ارزیابی هیجان‌ها است. این ابزار بر اساس طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت از «کاملاً مخالفم» تا «کاملاً موافقم» نمره‌گذاری می‌شود. دامنه نمرات آن بین ۳۳ تا ۱۶۵ است و نمره بالاتر نشان‌دهنده هوش هیجانی بیشتر است. در پژوهش‌های پیشین، پایایی این پرسشنامه برای خرده‌مقیاس‌های تنظیم هیجان، به‌کارگیری هیجان و ارزیابی هیجان به‌ترتیب ۰/۷۵، ۰/۸۱ و ۰/۸۸ و برای نمره کل ۰/۸۵ گزارش شده است.

۲. **پرسشنامه هوش اخلاقی کودکان:** این پرسشنامه توسط امینی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۷) بر اساس نظریه بوربا طراحی شده و شامل ۳۳ گویه و ۶ مؤلفه خویش‌داری، همدلی، وجدان، بردباری، احترام و عدالت است. این ابزار بر اساس طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت تنظیم شده است. روایی محتوایی آن توسط متخصصان روان‌شناسی رشد تأیید شده و پایایی آن بر اساس آلفای کرونباخ ۰/۹۵ گزارش شده است.

۳. **پرسشنامه ابراز وجود آسی:** این پرسشنامه توسط آسی (۱۹۸۴) به‌منظور سنجش میزان جرأت‌مندی و ابراز وجود در نوجوانان و دانش‌آموزان طراحی شده است. این ابزار دارای ۳۳ گویه است که رفتارهای جرأت‌مندانه، منفعلانه و پرخاشگرانه را در موقعیت‌های مختلف ارتباطی می‌سنجد. پاسخ‌دهی به گویه‌ها بر اساس طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) انجام می‌شود. نمره بالاتر در این آزمون نشان‌دهنده توانایی و مهارت بالاتر فرد در ابراز وجود و رفتار جرأت‌مندانه است. روایی این مقیاس در پژوهش‌های مختلف مورد تأیید قرار گرفته و ضریب پایایی آن به روش آلفای کرونباخ در مطالعات داخلی بالا و در حدود ۰/۸۲ گزارش شده است. پس از انتخاب آزمودنی‌ها و گماردن تصادفی آنان در دو گروه آزمایش و کنترل، در مرحله نخست از هر دو گروه پیش‌آزمون گرفته شد. سپس گروه آزمایش طی ۱۰ جلسه آموزشی هفتگی به‌صورت گروهی، برنامه آموزش تفکر نقاد را دریافت کرد، درحالی‌که گروه کنترل در این مدت برنامه آموزشی معمول مدرسه را دنبال می‌کردند. پس از پایان جلسات آموزشی، از هر دو گروه پس‌آزمون

به عمل آمد. ملاک‌های ورود به پژوهش شامل: (۱) دانش آموز پایه ششم بودن، (۲) اشتغال به تحصیل در مدرسه منتخب، (۳) نداشتن بیماری جسمانی یا روان‌شناختی مزمن بر اساس پرونده مدرسه و گزارش والدین، و (۴) رضایت والدین برای شرکت در پژوهش بود. ملاک‌های خروج نیز شامل: (۱) غیبت در بیش از دو جلسه آموزشی، (۲) انصراف از ادامه همکاری، و (۳) مشارکت ناکافی در فعالیت‌های آموزشی بود. با توجه به اینکه اجرای مداخله آموزشی باید در شرایط نسبتاً همگن انجام می‌شد و نیز به دلیل محدودیت‌های اجرایی و هماهنگی با مدرسه منتخب، پژوهش حاضر فقط بر روی دانش‌آموزان پسر انجام شد. از این‌رو، نتایج این مطالعه در تعمیم به دانش‌آموزان دختر باید با احتیاط تفسیر شود و پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده این مداخله در نمونه‌های دختر، یا در نمونه‌های مختلط، نیز بررسی شود. همچنین، با توجه به ماهیت نیمه‌آزمایشی پژوهش و محدودیت دسترسی به آزمودنی‌ها، حجم نمونه در این مطالعه محدود بود. بنابراین، یافته‌های پژوهش باید در چارچوب یک مطالعه مقدماتی/اکتشافی تفسیر شود و پیشنهاد می‌شود در تحقیقات بعدی با حجم نمونه بزرگ‌تر و نمونه‌گیری از چند مدرسه، قابلیت تعمیم نتایج مورد بررسی بیشتر قرار گیرد.

خلاصه جلسات آموزش مبتنی بر تفکر نقاد در ۱۰ گام در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول ۱. پروتکل آموزشی مبتنی بر تفکر نقاد

جلسه	هدف
جلسه اول	در جلسه اول، اجرای پیش‌آزمون تعیین اهداف و قوانین گروه آشنایی اعضای گروه با یکدیگر و روانشناس؛ گرفتن تاریخچه و برقراری رابطه بالا بردن انگیزه توافق درباره اهداف گروه.
جلسه دوم	تعریف و بیان ضرورت جرأت ورزی و فواید آن در زندگی روزمره دادن تکلیف در مورد به یادآوردن موقعیت‌هایی که فرد در آن به‌صورت غیرجرأت ورزانه عمل می‌نموده است و عکس‌العمل وی در آن موقعیت‌ها.
جلسه سوم	بحث در خصوص حقوق افراد و آشنا کردن دانش‌آموزان با حقوق خود (به‌عنوان مثال؛ حق ابراز یا عدم ابراز وجود، حق آزادی انتخاب، حق ابراز عقیده و نظر، حق داشتن اطلاعات و غیره) دادن تکلیف، در مورد مواجهه‌شدن با موقعیت‌های جدید و عکس‌العمل نسبت به آن موقعیت‌ها.
جلسه چهارم	استدلال هدفمند: بحث در خصوص اینکه انسان تصادفی فکر نمی‌کند، بلکه این کار را برای رسیدن به اهداف، آرزوها، نیازها و ارزش‌هایش انجام می‌دهد. پرسش: زمانی که با موقعیت دشواری روبرو می‌شویم بگوییم: پرسشی که باید پاسخ دهم چیست؟
جلسه پنجم	بحث در خصوص خشم و پیامدهای منفی و بازدارنده آن شرح و توصیف برخی از علائم خشم پنهانی؛ دادن تکلیف در خصوص حفظ آرامش و کنترل خشم در موقعیت‌های مختلف.
جلسه ششم	بحث در خصوص فواید خشم (به‌عنوان مثال؛ تخلیه فشار روانی، رها کردن احساسات و دستیابی به اهداف). شیوه‌های کنار آمدن باخشم.
جلسه هفتم	بحث در خصوص درخواست "نه" گفتن علل ناتوانی "نه" و "بله" گفتن دادن تکلیف برای بحث "بله" گفتن و "نه" گفتن در جلسه بعد.
جلسه هشتم	بحث در خصوص ارتباط کلامی و غیرکلامی: گفت‌وگو درباره عوامل مؤثر در تأثیرگذاری ارتباط کلامی؛ برای مثال؛ بلندی صدا، وضوح گفتار، آهنگ صدا و تکیه بر برخی کلمات، بردن نام فرد در گفتگو و ... همچنین، بحث در مورد ارتباط غیرکلامی: ارتباط چشمی، تائید گفتار با تکان سر، نحوه ارتباط چشمی، نوع لباس.
جلسه نهم	بحث در خصوص انتقاد برخورد مناسب و مؤثر با انتقاد- کنار آمدن با انتقاد- فواید و مضرات انتقاد؛ دادن تکلیف در خصوص کنار آمدن با انتقاد.
جلسه دهم	مروری بر تمرینات کل دوره و جمع‌بندی جلسات.

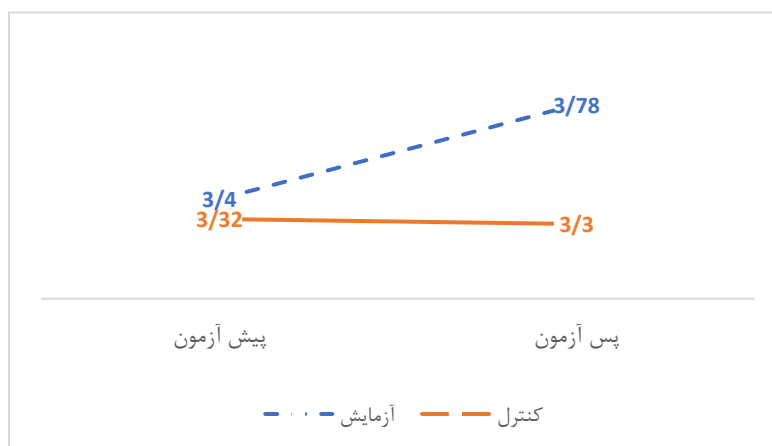
۳. یافته‌ها

میانگین و انحراف معیار نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون متغیرهای وابسته پژوهش هوش اخلاقی، ابراز وجود و هوش هیجانی آورده شده است.

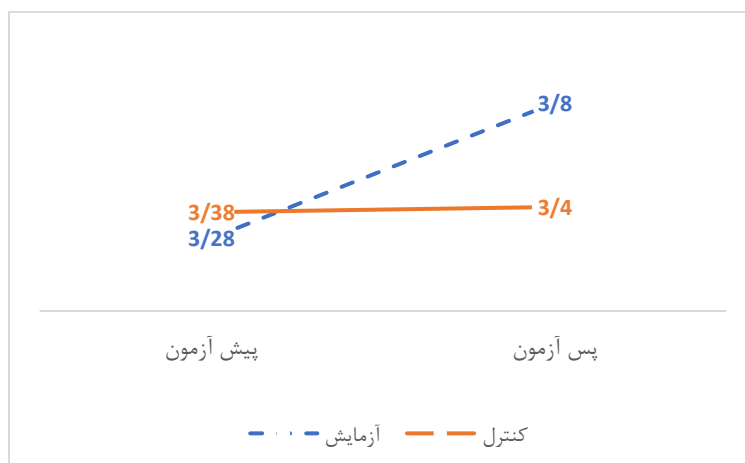
جدول ۲. میانگین و انحراف استاندارد نمره‌های پیش‌آزمون و پس‌آزمون هوش اخلاقی

متغیرها	گروه‌ها	پیش‌آزمون		پس‌آزمون	
		نمرات	انحراف استاندارد	نمرات	انحراف استاندارد
خوب‌شدن‌داری	آزمایش	۳.۵۷	۰.۵۷۶	۳.۹۴	۰.۳۵۳
	کنترل	۳.۵۴	۰.۵۵۳	۳.۵۲	۰.۵۴۱
همدلی	آزمایش	۳.۷۵	۰.۵۵۰	۳.۸۷	۰.۴۳۸
	کنترل	۳.۴۳	۰.۵۵۷	۳.۴۳	۰.۵۵۷
وجدان	آزمایش	۳.۳۴	۰.۶۰۲	۳.۸۹	۰.۶۲۷
	کنترل	۳.۳۸	۰.۶۷۰	۳.۳۴	۰.۶۹۴
بردباری	آزمایش	۳.۱۴	۰.۸۶۰	۳.۵۰	۰.۵۸۹
	کنترل	۳.۰۲	۰.۵۹۴	۲.۹۸	۰.۶۴۷
احترام	آزمایش	۳.۱۲	۰.۵۰۰	۳.۷۳	۰.۵۰۵
	کنترل	۳.۳۳	۰.۶۸۷	۳.۲۶	۰.۶۵۷
عدالت	آزمایش	۳.۲۵	۰.۸۱۲	۳.۶۳	۰.۶۱۸
	کنترل	۳.۰۱	۰.۷۰۳	۳.۰۶	۰.۶۷۱
هوش اخلاقی	آزمایش	۳.۴۰	۰.۳۰۲	۳.۷۸	۰.۲۱۶
	کنترل	۳.۳۲	۰.۴۲۹	۳.۳۰	۰.۴۳۷
تنظیم هیجان	آزمایش	۳.۶۵	۰.۶۸۵	۳.۹۸	۰.۳۹۴
	کنترل	۳.۵۶	۰.۶۵۴	۳.۵۴	۰.۶۵۲
ارزیابی از هیجان	آزمایش	۳.۶۷	۰.۶۷۱	۴.۰۰	۰.۳۷۹
	کنترل	۳.۶۰	۰.۶۳۹	۳.۶۲	۰.۶۳۸
بهره‌برداری از هیجان	آزمایش	۳.۶۰	۰.۵۳۸	۳.۹۸	۰.۳۶۴
	کنترل	۳.۵۰	۰.۸۵۸	۳.۴۳	۰.۸۳۱
هوش هیجانی	آزمایش	۳.۶۰	۰.۵۷۳	۴.۰۰	۰.۳۵۱
	کنترل	۳.۵۳	۰.۷۰۱	۳.۵۳	۰.۶۸۹
ابراز وجود	آزمایش	۳.۲۸	۰.۳۳۲	۳.۸۰	۰.۲۴۱
	کنترل	۳.۳۸	۰.۳۳۸	۳.۴۰	۰.۳۶۲

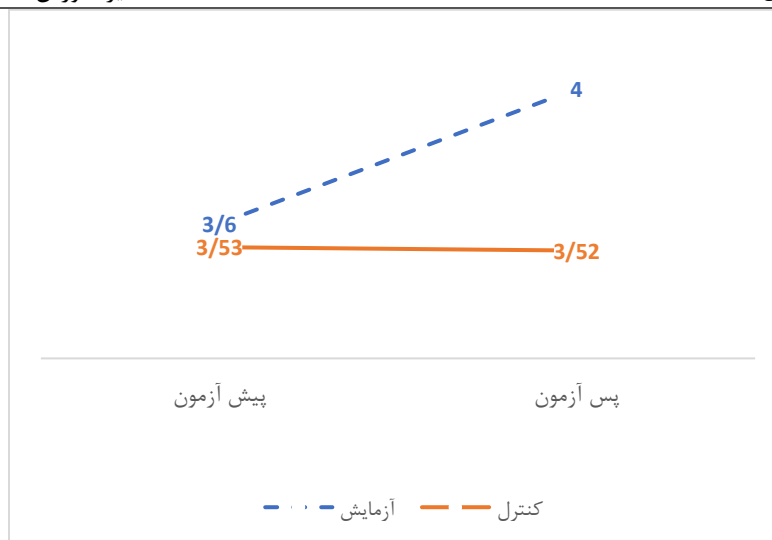
نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد که میانگین نمره‌های گروه آزمایش در مرحله پس‌آزمون نسبت به پیش‌آزمون در مؤلفه‌های هوش اخلاقی، هوش هیجانی و ابراز وجود افزایش یافته است. میانگین نمره کل هوش اخلاقی در گروه آزمایش از ۳.۴۰ به ۳.۷۸، میانگین نمره کل هوش هیجانی از ۳.۶۰ به ۴.۰۰ و میانگین نمره ابراز وجود از ۳.۲۸ به ۳.۸۰ افزایش یافته است. در مقابل، میانگین نمره‌های گروه کنترل در این متغیرها تغییر محسوسی نداشته است؛ به‌گونه‌ای که میانگین هوش اخلاقی از ۳.۳۲ به ۳.۳۰، هوش هیجانی از ۳.۵۳ به ۳.۵۳ و ابراز وجود از ۳.۳۸ به ۳.۴۰ تغییر کرده است.

نمودار ۱. میانگین هوش اخلاقی در گروه‌های آزمایش و کنترل (در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون)

نمودار ۲. میانگین ابراز وجود در گروه‌های آزمایش و کنترل (در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون)

نمودار ۳. میانگین هوش هیجانی در گروه‌های آزمایش و کنترل (در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون)

سطح معناداری آزمون کولموگروف-اسمیرنوف در متغیرهای هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون $P > 0/05$ هست. لذا فرضیه صفر مبنی بر تبعیت داده‌ها از منحنی نرمال در سطح اطمینان ۹۹ درصد، تأیید شده بنابراین توزیع داده‌ها از توزیع نرمال پیروی می‌کنند و می‌توان از آزمون تحلیل کوواریانس چند متغیری (MANCOVA) در تحلیل داده‌ها استفاده کرد. هم چنین آزمون لوین برای متغیر هوش هیجانی ($F = 0.503$ و $P = 0.484$)، هوش اخلاقی ($F = 0.926$ و $P = 0.344$)، ابراز وجود ($F = 0.197$ و $P = 0.66$) به‌دست آمده است. با توجه به اینکه مقادیر P به‌دست آمده بزرگ‌تر از $0/05$ است، بنابراین واریانس دو گروه آزمایش و کنترل در هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود تفاوت معناداری را نشان نداده‌اند و فرض همگنی واریانس‌ها تأیید می‌شود و شیب رگرسیون در مورد متغیرهای در سطح ($P < 0/05$) معنادار نمی‌باشند؛ بنابراین شرط همگنی شیب رگرسیون نیز تأیید می‌شود. جعبه‌ام. باکس در مورد متغیرها ($F = 0.982$ و $P = 0.436$) در سطح ($P > 0/05$) معنادار نمی‌باشند. بنابراین فرض همگنی ماتریس‌های کوواریانس تأیید می‌شود

جدول ۳. نتایج حاصل از تحلیل واریانس چند متغیری بر روی نمرات هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود در گروه آزمایش و کنترل

متغیرهای وابسته	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F	سطح معناداری	اندازه اثر
هوش هیجانی	۱.۳۴	۱	۱.۳۴	۱۶.۴۳	۰.۰۰۰	۰.۳۹۷
هوش اخلاقی	۱.۳۸	۱	۱.۳۸	۳۳	۰.۰۰۰	۰.۵۶۹
ابراز وجود	۱.۳۵	۱	۱.۳۵	۱۷.۴۷	۰.۰۰۰	۰.۴۱۱

همان‌طور که در جدول (۳) ملاحظه می‌گردد، تحلیل واریانس چند متغیری برای متغیرهای وابسته پژوهش شامل هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود معنادار بوده است ($P < 0/01$). بنابراین فرضیه اصلی پژوهش مبنی بر اینکه "آموزش تفکر نقاد بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش‌آموزان ابتدایی شهرستان اردل تأثیر دارد"، مورد تأیید قرار گرفته است. زیرا تأثیر مداخله

آموزش مبتنی بر تفکر نقاد بر هوش هیجانی ($F=18/95$)، هوش اخلاقی ($F=34/33$)، ابراز وجود ($F=44/36$) در سطح $P<0.01$ معنادار بوده است.

جدول ۴. خروجی اصلی خروجی اصلی تحلیل کوواریانس هوش هیجانی

منابع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری	اندازه اثر
مقدار ثابت	۵.۸	۱	۵.۸	۷۶.۳۲	۰.۰۰۰	۰.۷۳۹
پیش‌آزمون	۰.۷۶۸	۱	۰.۷۶۸	۱۰.۱	۰.۰۰۰	۰.۲۷۲
گروه	۱.۴۸	۱	۱.۴۸	۱۹.۵۴	۰.۰۰۰	۰.۴۲۰
خطا	۲.۰۵	۲۷	۰.۰۷۶			
کل	۴۳۰.۵۶	۳۰				

از داده‌های جدول (۴) نتیجه گرفته می‌شود که مقدار F محاسبه شده در خصوص آموزش تفکر نقاد بر هوش هیجانی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی (۱۹/۵۴) در سطح $P<0.01$ معنادار است؛ یعنی آموزش تفکر نقاد بر هوش هیجانی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهرستان اردل تأثیر داشته است. به عبارت دیگر ۴۲٪ واریانس هوش هیجانی در دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهرستان اردل به وسیله آموزش تفکر نقاد تبیین می‌گردد.

جدول ۵. خروجی اصلی خروجی اصلی تحلیل کوواریانس هوش اخلاقی

منابع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری	اندازه اثر
مقدار ثابت	۴.۹۵	۱	۴.۹۵	۱۱۶.۰۳۷	۰.۰۰۰	۰.۸۱۱
پیش‌آزمون	۰.۵۹۴	۱	۰.۵۹۴	۱۳.۸۹	۰.۰۰۰	۰.۳۴
گروه	۱.۵۸	۱	۱.۵۸	۳۷.۱۳	۰.۰۰۰	۰.۵۷۹
خطا	۱.۱۵	۲۷	۰.۰۴۳			
کل	۳۸۰.۳۷	۳۰				

از داده‌های جدول (۵) نتیجه گرفته می‌شود که مقدار F محاسبه شده در خصوص آموزش تفکر نقاد بر هوش اخلاقی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی (۳۷/۱۳) در سطح $P<0.01$ معنادار است؛ یعنی آموزش تفکر نقاد بر هوش اخلاقی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهرستان اردل تأثیر داشته است. به عبارت دیگر ۵۷/۹٪ واریانس هوش اخلاقی در دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهرستان اردل به وسیله آموزش تفکر نقاد تبیین می‌گردد.

جدول ۶. خروجی اصلی خروجی تحلیل کوواریانس ابراز وجود

منابع تغییرات	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F	سطح معنی داری	اندازه اثر
مقدار ثابت	۱.۱۵	۱	۱.۱۵	۱۵.۷۸	۰.۰۰۰	۰.۳۶۹
پیش آزمون	۰.۹۵۴	۱	۰.۹۵۴	۱۳.۰۹	۰.۰۰۰	۰.۳۲۷
گروه	۱.۵	۱	۱.۵	۲۰.۵۸	۰.۰۰۰	۰.۴۳۳
خطا	۱.۹۶	۲۷	۰.۰۷۳			
کل	۳۹۳.۶۳	۳۰				

از داده‌های جدول (۶) نتیجه گرفته می‌شود که مقدار F محاسبه شده در خصوص آموزش تفکر نقاد بر ابراز وجود دانش‌آموزان مدارس ابتدایی (۲۰/۵۸) در سطح $P < ۰/۰۱$ معنادار است؛ یعنی آموزش تفکر نقاد بر ابراز وجود دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهرستان اردل تأثیر داشته است. به عبارت دیگر ۴۳.۳٪ واریانس ابراز وجود در دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهرستان اردل به وسیله آموزش تفکر نقاد تبیین می‌گردد.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزش تفکر نقاد بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهرستان اردل انجام شد. نتایج تحلیل کوواریانس چندمتغیری نشان داد که آموزش تفکر نقادانه تأثیر معناداری بر هر سه متغیر مورد بررسی دارد. در ادامه، یافته‌ها با پژوهش‌های پیشین مقایسه و تبیین می‌شوند. یافته‌های پژوهش نشان داد که آموزش تفکر نقادانه موجب افزایش هوش هیجانی دانش‌آموزان شده است. این نتیجه با یافته‌های ختاییلر (۱۴۰۳) همسو است که نشان داد بهبود مهارت‌های تفکر نقاد و هوش هیجانی می‌تواند تاب‌آوری را در دانش‌آموزان تقویت کرده و بر توانمندی‌های آموزشی و روانی آن‌ها تأثیر مثبت بگذارد. همچنین، بیکی و همکاران (۱۴۰۳) تأکید کردند که دانش‌آموزان با هوش هیجانی بالا در مواجهه با چالش‌ها، توانایی بیشتری در کنترل احساسات و تحلیل منطقی اطلاعات دارند؛ این امر به آن‌ها کمک می‌کند تا دیدگاه‌های مختلف را بررسی کرده، دلایل منطقی بیابند و راه‌حل‌های خلاقانه ارائه دهند. مطالعات افقری و اولیایی‌نیا (۱۳۹۵)، برخورداری، جلال‌منش و محمودی (۱۳۹۸)، باقری (۱۳۹۸) و صارمی و بهادری (۱۳۹۵) نیز نشان دادند که هوش هیجانی بالا با مهارت‌های تفکر نقاد رابطه مثبت دارد. این هم‌راستایی نشان می‌دهد که آموزش تفکر نقادانه می‌تواند به عنوان ابزاری مؤثر در ارتقای سواد هیجانی دانش‌آموزان عمل کند. از منظر نظری، این یافته‌ها با مدل مون (۲۰۰۴) همخوان است که تأکید دارد عواطف نقش مهمی در شکل‌گیری تفکر نقاد دارند، هرچند این رابطه خطی و ساده نیست. همچنین، ایلدر (۲۰۰۳) تفکر نقاد را یکی از عوامل تعیین‌کننده کیفیت هوش هیجانی می‌داند و گلמן (۱۹۹۸) نیز به ارتباط دوسویه میان تفکر و هیجانات اشاره دارد. نتایج پژوهش نشان داد که آموزش تفکر نقادانه بر هوش اخلاقی دانش‌آموزان نیز تأثیر مثبت دارد. این یافته با نتایج سلیمی، یزدانی‌پور و سلیمی (۱۴۰۲) همسو است که نشان دادند هوش اخلاقی به عنوان یک استعداد پیچیده، نیازمند تربیت و آموزش هدفمند است. در دنیای صنعتی و دیجیتال امروز، پرورش هوش اخلاقی از اهمیت بیشتری برخوردار شده و نقش مدرسه و معلمان در این زمینه بسیار کلیدی است. از دیدگاه روان‌شناسان و متخصصان تعلیم و تربیت، هوش اخلاقی یکی از مؤلفه‌های زیربنایی رشد شخصیت است. سقراط نیز هدف اصلی تعلیم و تربیت را پرورش نیروی تفکر در انسان می‌دانست. بنابراین، آموزش تفکر نقادانه می‌تواند بستری مناسب برای رشد هوش اخلاقی فراهم آورد و به پرورش شهروندانی مسئول، اخلاق‌مدار و خلاق کمک کند.

همچنین یافته‌های پژوهش در مورد تأثیر آموزش تفکر نقاد بر ابراز وجود نشان داد که آموزش تفکر نقادانه موجب افزایش مهارت ابراز وجود در دانش‌آموزان شده است. این نتیجه با مطالعات دانشپور (۱۳۹۶)، ویس‌گشتاسب (۱۴۰۳)، امینی (۱۴۰۲)، سلیمانی‌فر و همکاران (۱۳۹۶)، نجاریان و همکاران (۱۳۹۴)، امینی و محمدی (۱۴۰۰)، احمدبیگی و همکاران (۱۳۹۸)، کیلان (۱۳۹۸)، تران و همکاران (۲۰۲۰) و فریدل و همکاران (۲۰۱۸) همخوانی دارد؛ اما با یافته‌های نجفیان‌زاده، خورسندی و مبارک‌آبادی (۱۳۹۳) هم‌راستا نبود. در تبیین این یافته می‌توان گفت که آموزش تفکر نقادانه به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا در موقعیت‌های مختلف زندگی، قاطعانه و جسورانه رفتار کرده، نظرات خود را بیان کنند و از آن‌ها دفاع نمایند. این مهارت نه تنها در تصمیم‌گیری‌های تحصیلی بلکه در روابط بین‌فردی، تعاملات اجتماعی و مواجهه با چالش‌های زندگی روزمره نیز نقش مؤثری ایفا می‌کند. نتیجه‌گیری کلی در مجموع، نتایج پژوهش نشان داد که آموزش تفکر نقادانه می‌تواند به‌عنوان یک راهبرد آموزشی مؤثر در ارتقای هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش‌آموزان ابتدایی مورد استفاده قرار گیرد. با توجه به رشد روزافزون اطلاعات و پیچیدگی‌های دنیای امروز، پرورش ذهنی نقاد در دانش‌آموزان ضرورتی انکارناپذیر است. این مهارت نه تنها در موفقیت تحصیلی بلکه در رشد فردی، اجتماعی و اخلاقی آنان نیز نقش کلیدی دارد.

پژوهش حاضر با چند محدودیت مهم روبه‌رو بود که باید در تفسیر نتایج مورد توجه قرار گیرد. نخست، نمونه پژوهش تنها شامل دانش‌آموزان پسر مقطع ابتدایی شهرستان اردل و به‌طور خاص یک مدرسه پسرانه بود؛ بنابراین نتایج پژوهش قابلیت تعمیم قطعی به دانش‌آموزان دختر، سایر مدارس، مناطق شهری بزرگ‌تر و بافت‌های فرهنگی و اجتماعی متفاوت را ندارد. دوم، استفاده از پرسشنامه‌های خودگزارشی برای سنجش متغیرهای پژوهش می‌تواند موجب بروز سوگیری‌هایی مانند مطلوبیت اجتماعی، پاسخ‌دهی محافظه‌کارانه و برداشت نادرست از گویه‌ها شود. سوم، با توجه به سن پایین آزمودنی‌ها، جلب اعتماد، حفظ انگیزه پاسخ‌دهی و اطمینان از درک دقیق پرسش‌ها از سوی دانش‌آموزان با دشواری‌هایی همراه بود. بر این اساس، برای پژوهش‌های آینده پیشنهاد می‌شود این مطالعه در نمونه‌های بزرگ‌تر، در مدارس مختلف، در میان دانش‌آموزان دختر و در مناطق جغرافیایی و فرهنگی متفاوت تکرار شود. همچنین استفاده از روش‌های ترکیبی مانند مصاحبه، مشاهده رفتاری، گزارش معلمان و والدین و آزمون‌های عملکردی در کنار پرسشنامه‌های خودگزارشی پیشنهاد می‌شود. افزون بر این، اجرای آزمون پیگیری برای بررسی پایداری اثرات آموزش تفکر نقاد ضروری به نظر می‌رسد. در بعد کاربردی، پیشنهاد می‌شود مشاوران مدارس دانش‌آموزان دارای ضعف در ابراز وجود، خودتنظیمی هیجانی و قضاوت اخلاقی را شناسایی کرده و برای آنان کارگاه‌های آموزشی و مداخلات روان‌شناختی ویژه برگزار کنند. همچنین برنامه‌ریزان درسی می‌توانند اصول تفکر نقادانه را متناسب با سطح رشد شناختی دانش‌آموزان در کتاب‌های درسی و فعالیت‌های آموزشی بگنجانند. معلمان نیز با بهره‌گیری از روش‌هایی مانند یادگیری مبتنی بر حل مسئله، یادگیری مشارکتی، پرسشگری سقراطی، ایفای نقش و سنجش عملکردی می‌توانند زمینه رشد تفکر نقاد، هوش هیجانی، هوش اخلاقی و ابراز وجود دانش‌آموزان را فراهم سازند.

منابع

- افق‌ری، س؛ و اولیایی‌نیا، ه. (۱۳۹۵). تأثیر آموزشی سمینار سقراطی در پرورش تفکر نقاد دانشجویان ادبیات. *نقد زبان و ادبیات خارجی (پژوهشنامه علوم انسانی)*، ۱ (۱)، ۳۱-۵۳.
- امینی، ل. (۱۴۰۲). بررسی تأثیر آموزش تفکر نقاد بر سبک‌های مقابله‌ای و ابراز وجود دانش‌آموزان ابتدایی پایه چهارم شهر گله‌دار. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور بوشهر، دانشکده روان‌شناسی.
- بازدار، ف. افسرده، ف. حاتملو، ر؛ و قربان شیروی‌زاده، م. (۱۳۹۳). ارتباط هوش اخلاقی و مهارت ابراز وجود در دانشجویان. در *نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ایلام: مرکز علمی-کاربردی بهزیستی ایلام، صص ۲۵-۳۲.
- برخورداری، م. جلال‌منش، ش؛ و محمودی، م. (۱۳۹۸). بررسی ارتباط گرایش به تفکر نقاد و عزت نفس در دانشجویان پرستاری. *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*، ۳ (۱)، ۱۳-۱۹.
- بیکی، ف. شهبخش، س؛ و حاتمی، ا. (۱۴۰۳). تبیین رابطه بین هوش هیجانی و تفکرهای انتقادی در دانش‌آموزان. در دومین همایش *بین‌المللی جامعه‌شناسی، علوم اجتماعی و آموزش و پرورش با رویکرد نگاهی به آینده*، آموزش و پرورش استان سیستان و بلوچستان.
- ختاییلر، ف. (۱۴۰۳). بررسی اثربخشی آموزش تفکر نقاد بر حافظه‌کاری، انعطاف‌پذیری شناختی و تنظیم شناختی هیجان دانش‌آموزان پسر پایه دوازدهم منطقه یک تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم تربیتی.
- دانشپور، ر. (۱۳۹۶). بررسی اثربخشی آموزش گروهی ابراز وجود بر تفکر نقاد و خلاقیت دانش‌آموزان متوسطه. در چهارمین همایش *ملی روان‌شناسی مدرسه*، تهران: دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، صص ۲۳-۲۹.
- در دومین همایش *ملی روان‌شناسی بالینی کودک و نوجوان*، دانشگاه فرهنگیان بوشهر، ۲۹-۳۳.
- رضایی، پ. (۱۳۹۹). بررسی رابطه بین هوش اخلاقی و بهزیستی روان‌شناختی در دانشجویان دکترای حرفه‌ای دانشگاه علوم پزشکی بندرعباس. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان، دانشکده پزشکی.
- سلیمی، پ. یزدانی‌پور، ف؛ و سلیمی، م. (۱۴۰۲). مقایسه و رابطه تفکر خلاق و تفکر نقاد با قدرت حل مسئله در دانش‌آموزان دختر و پسر تیزهوش مقطع متوسطه. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، ۶۰ (۱)، ۳۰-۴۶.
- کیلان، ی. (۱۳۹۸). پیش‌بینی تفکر نقاد بر اساس مؤلفه‌های سبک‌های دفاعی در دانشجویان دانشگاه آزاد واحد اهواز. در ششمین *کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در علوم اجتماعی، علوم تربیتی و روان‌شناسی*، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- ویس گشتاسب، ن. (۱۴۰۳). تأثیر آموزش ابراز وجود بر هوش هیجانی، هوش اخلاقی و تفکر نقاد کودکان مقطع ابتدایی شهر بوشهر.

- Alberti, R., & Emmons, M. (2017). *Your perfect right: Assertiveness and equality in your life and relationships*. new harbinger publications.
- Arif, A. H. Din, M. & Saleem, Z. (2019). Exploring gender differences in moral intelligence and its effects on learning outcomes of second-year college students. *Global Regional Review*, 25(5), 360–366.
- Avşar, F. & Alkaya, S. A. (2017). The effectiveness of assertiveness training for school-aged children on bullying and assertiveness level. *Journal of Pediatric Nursing*, 36, 186–190
- Barida, M. Prasetiawan, H. & Muarifah, A. (2019). The development of self-management technique for improving students' moral intelligence. *International Journal of Educational Research Review*, 4(4), 660–669.
- Batdi, V. Şenel, E. Ceyda, Ö. & Nuriye, S. (2024). Evaluation of the effectiveness of critical thinking training on critical thinking skills and academic achievement using mixed-meta method. *Review of Education*, 12(1), 45–62.
- Binti Norman, N. A. Ismail, A. Z. B. Hussin, Z. B. & Ruhullah, M. E. (2024). The development of the soul in early childhood: A model based on Ibn Sina's theory of the soul in Islamic philosophy. *al-Afkar: Journal for Islamic Studies*, 7(2), 89–104.
- Borba, M. (2005). *Building moral intelligence: The seven essential virtues that teach kids to do the right thing*. San Francisco, 192.
- Chang, Y. C. Yeh, M. L. Lin, K. C. & Wang, K. Y. (2021). Trajectory of growth in Taiwanese nursing students' professional self-concept over two years and its association with critical thinking and class climate. *Journal of Professional Nursing*, 37(4), 729–734.
- Cheruvalath, R., Manalo, E., & Ayabe, H. (2025). The role of rationales for and criticisms of ethical decisions in the development of meta-moral cognitive skills. *Ethics & Behavior*, 35(3), 240-258.
- Drame, I. Unonu, J. Turner, M. Taylor, M. D. Bush, A. Jarvis, M. & Cawthorne, T. A. (2021). The association between students' emotional intelligence, cultural competency, and cultural awareness. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 13(2), 112–118.
- Encinas, J. J. & Chauca, M. (2020). Emotional intelligence can make a difference in engineering students under the competency-based education model. *Procedia Computer Science*, 172, 960–964.
- Ennis, Robert H. "Critical thinking across the curriculum: A vision." *Topoi* 37.1 (2018): 165-184.
- Goleman, D.(1995). *Emotional Intelligence; Why it can matter more than IQ*, New York: Bantam Book.
- Li, Y. Li, K. Wei, W. Dong, J. Wang, C. & Peng, X. (2021). Critical thinking, emotional intelligence, and conflict management styles of medical students: A cross-sectional study. *Thinking Skills and Creativity*, 40(2), 170–179.
- Malik, K. & Varghese, B. (2020). Impact of assertiveness training on self-esteem among adolescents; An Indian outlook. *International Journal of Health Sciences and Research*, 10(7), 57–62.
- Maryati, T. Rahman, A. Kongkoli, E. & Askar, M. (2020). The effect of assertiveness training on the management of student emotion in preventing violent behavior. *Indian Journal of Public Health Research & Development*, 11(7), 1322–1328.
- Neama Elnouby, A. & Samia Mohamed, A. (2024). Emotional intelligence and its relation to critical thinking skills and self-esteem of nurse students. *Egyptian Journal of Health Care*, 15(2), 914–922.

- Noh, G. O. & Kim, M. (2021). Effectiveness of assertiveness training, SBAR, and combined SBAR and assertiveness training for nursing students undergoing clinical training: A quasi-experimental study. *Nurse Education Today*, 103, 904–958.
- Okwuduba, E. N. Nwosu, K. C. Okigbo, E. C. Samuel, N. N. & Achugbu, C. (2021). Impact of intrapersonal and interpersonal emotional intelligence and self-directed learning on academic performance among pre-university science students. *Heliyon*, 7(3), e06681.
- Olasupo, M. O. Idemudia, E. S. & Kareem, D. B. (2021). Moderated mediation roles of social connectedness and optimism on emotional intelligence and life satisfaction. *Journal of Positive Psychology*, 7(5), 712–865.
- Ramadhan, I. G. Keliat, B. A. & Wardani, I. Y. (2019). Assertiveness training and family psychoeducational therapies on adolescents' mental resilience in the prevention of drug use in boarding schools. *Enfermería Clínica*, 29(1), 326–330.
- Ranbir, S. (2024). Promoting critical thinking skills in students' classrooms. *May Universal Research Reports*, 11(2), 154–158.
- Sodikin, M. A. Keliat, B. A. & Wardani, I. Y. (2021). The effects of cognitive behaviour therapy and assertiveness training in chronic low self-esteem clients. *Enfermería Clínica*, 31, 96–99.
- Zhang, J. & Chen, B. (2021). The effect of cooperative learning on critical thinking of nursing students in clinical practicum: A quasi-experimental study. *Journal of Professional Nursing*, 37(1), 177–183.
- Zhao, J. Zheng, H. Qin, C. Wang, Z. Vijayashree, J. & Jayashree, J. (2021). Moderating role in the relationship between job stress and deviant emotional intelligence in education. *Aggression and Violent Behavior*, 12(1), 101–126

Effect of Critical Thinking Training on Emotional Intelligence, Moral Intelligence, and Assertiveness of Elementary School Students

Mohsen Khosravi¹, Samad Bagheri²

1. Assistant Professor, Department of Educational Administration, Farhangian University, Tehran, Iran
Email: Mo.khosravi@cfu.ac.ir

2. M.A., Department of Educational Sciences, Meimeh Branch, Islamic Azad University, Meimeh, Iran

Abstract

Objective: The present study aimed to examine the effect of critical thinking training on emotional intelligence, moral intelligence, and assertiveness among elementary school students in Ardal County. **Method:** This study was conducted using a quasi-experimental method with a pretest–posttest control group design. The statistical population included all sixth-grade elementary school students in Ardal County who were studying in the 2024–2025 academic year. First, one elementary school was selected from among the sixth-grade elementary schools in Ardal County using convenience sampling. Then, 30 students were randomly assigned to two groups: an experimental group ($n = 15$) and a control group ($n = 15$). The participants completed the Schutte Emotional Intelligence Scale (1998), the Moral Intelligence Questionnaire developed by Amini Moghaddam (2018), and the Aspy Assertiveness Questionnaire (1984). After the pretest, the experimental group received a critical thinking-based training protocol for 10 sessions, one session per week, while the control group did not receive this training. At the end of the intervention, a posttest was administered to both groups. The data were analyzed using SPSS version 24 and multivariate analysis of covariance (MANCOVA). **Findings:** The results showed that the effect of the critical thinking-based educational intervention on emotional intelligence, moral intelligence, and assertiveness was statistically significant at the level of $p < 0.01$. Accordingly, critical thinking training explained 42%, 57.9%, and 43.3% of the variance in emotional intelligence, moral intelligence, and assertiveness, respectively. **Conclusion:** Considering that critical thinking is one of the important factors in interpersonal interactions, especially among students, it seems that critical thinking training can have beneficial outcomes in improving students' communication skills, life and academic interactions, and in enhancing their emotional intelligence, moral intelligence, and assertiveness.

Keywords: Assertiveness, Critical Thinking, Emotional Intelligence, Moral Intelligence